

**DE LEUGENS & DE SCHATERLACH
SJOSTAKOVITSJ' GEHEIME STALIN-SATIRE**

**DE LEUGENS & DE SCHATERLACH
SJOSTAKOVITSJ' GEHEIME STALIN-SATIRE**

Met een integrale vertaling van Sjostakovitsj'
Antiformalistische Rajok door Xavier Verbeke

Pieter Bergé

Dit essay werd geschreven voor
Festival 20.21 Leuven (Festival van Vlaanderen Vlaams-Brabant)

© 2021 Pieter Bergé | uitgeverij Sterck & de Vreese

Omslagontwerp Mijke Wondergem
Boekverzorging Elgraphic

ISBN 978 90 5615 798 2
NUR 662

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Sterck & de Vreese, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@sterckendevreese.nl.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Sterck & de Vreese.

Sterck & de Vreese is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.sterckendevreese.nl

*‘Het is toch wel verbazend hoe lui sommige
musicologen zijn. Ze schrijven boeken waarvan je bij
het lezen de mot in je hersens krijgt.’*

Dmitri Dmitrijevitj Sjostakovitsj

Inhoudsopgave

PROLOOG 7

TESTIMONY – LEUGENS EN (HALVE) WAARHEDEN of DE SJOSTAKOVITSJ VAN DE MUSICOLOGEN

<i>De Volkov-bom</i>	15
<i>Wiens getuigenis?</i>	22
<i>Van martelaar tot offerlam</i>	26
<i>Muziek en (veel te veel?) betekenis</i>	32
<i>De dissidentenkwestie</i>	37
<i>Staaft het vuren?</i>	42
<i>Modder in plaats van musicologie</i>	45
<i>De oude, de nieuwe en de saaie Sjostakovitsj</i>	52
<i>Van slag- tot mijnenveld</i>	56

RAJOK – DE GEHEIME SCHATERLACH of DE MUSICOLOGEN VAN SJOSTAKOVITSJ

<i>De vloek van het formalisme</i>	63
<i>De peepshow</i>	74
<i>Drek in het paradijs</i>	79
<i>Musicologen bij de vleet</i>	84
<i>Terug naar Testimony</i>	93

EPILOOG	99
DANKWOORD	102
NOTEN	103
BIBLIOGRAFIE	115
NAMENREGISTER	118
BIJLAGE	121
ANTIFORMALISTISCHE RAJOK : KLEIN	
ANTIFORMALISTISCH PARADIJS –	
<i>Vertaling door Xavier Verbeke</i>	

PROLOOG

Dit essay is ontstaan vanuit een paradox. Enerzijds cirkelt de Sjostakovitsj-receptie al meer dan veertig jaar rond een boek dat doorgaat voor de memoires van de componist, maar waarvan de echtheid niet bewezen is en allicht ook nooit bewezen zal kunnen worden. Het boek – *Testimony* – heeft vooral zo veel aandacht naar zich toegezogen, omdat de schrijver ervan sterk inzoomt op de problematische relatie tussen Sjostakovitsj en de Sovjetleiders, Stalin in het bijzonder. Anderzijds schreef de componist tijdens zijn leven een korte, muzikale Stalin-satire die pas veertien jaar na zijn dood (en tien jaar na het hierboven vermelde boek) boven water kwam. Over de authenticiteit van deze compositie – de *Antiformalistische Rajok* (of kortweg *Rajok*) – bestaat geen twijfel, en net zoals in *Testimony* ligt de focus er op de clash tussen Sjostakovitsj en de bewindvoerders. In de Sjostakovitsj-receptie is *Rajok* evenwel meestal niet meer dan een voetnoot. Het haalt zelden de concertzaal en de meeste musicologen, op een zeldzame uitzondering na, behandelen het stuk als een fait divers, terwijl het in feite een veelbetekenend en aangrijpend document is dat rechtstreeks inzage geeft in een van de meest tragische aspecten van Sjostakovitsj’ kunstenaarsbestaan: de onmogelijkheid om zich vrij uit te drukken zonder daarbij het risico te lopen vervolgd te worden of zelfs te verdwijnen.

Natuurlijk hoeven *Testimony* en *Rajok* niet tegen elkaar uitgespeeld te worden. Integendeel, de twee documenten verrijken elkaar, op voorwaarde dan wel dat *Rajok* uit de onderzoekscatcomben wordt weggehaald. Daarom is dit essay opgebouwd in twee delen. Het eerste deel – ‘Leugens en halve waarheden’ – focust he-

lemaal op *Testimony*, ten eerste omdat iedere Sjostakovitsj-onderzoeker niet anders kan dan zijn eigen positie ten aanzien van de authenticiteit van dat boek te bepalen; ten tweede omdat het Sjostakovitsj-beeld bij het grote publiek sterk bepaald is door dit boek, vaak zonder dat er de nodige kanttekeningen bij worden gemaakt; ten derde omdat de hele discussie die zich errond ontsponnen heeft, ideologisch gekleurd is en daardoor ook een grote impact heeft op de manier waarop *Rajok* geïnterpreteerd kan worden; en ten vierde omdat een samenvatting van die geschiedenis meteen ook de gelegenheid geeft om een aantal composities en ontwikkelingen uit Sjostakovitsj' leven toe te lichten die essentieel zijn om de bijzonderheid van *Rajok* te verklaren. In het tweede deel – 'De geheime schaterlach' – verplaatsen de schijnwerpers zich dan naar de antistalinistische satire zelf: eerst wordt de directe politiek-artistische ontstaanscontext van het werk toegelicht, vervolgens worden tekst en muziek van het werk gedetailleerd besproken en ten slotte wordt de terugkoppeling naar *Testimony* gemaakt.

Een aparte rol in dit essay is weggelegd voor de musicologie. Het deel over *Testimony* laat namelijk zien hoezeer het imago van een componist bepaald kan worden door de manier waarop musicologen met diens erfgoed omgaan. In het geval van Sjostakovitsj is dat allesbehalve een fraai verhaal. Waar wetenschap zich mengt met vooringenomenheid kunnen gedrochten ontstaan. De Sjostakovitsj van de musicologen is zo'n gedrocht. Via een chronologie van die receptiegeschiedenis probeert dit essay dat gedrocht gedeeltelijk te reconstrueren, eigenlijk vooral met de bedoeling om de mismaktheid ervan aan te klagen. In het deel over *Rajok* worden de rollen omgekeerd: daar zijn de musicologen eerder voor- dan onderwerp. Sjostakovitsj had namelijk zo zijn eigen opvattingen over musicologen, vooral over zogenoemde 'musicologen in burger' die muzikale kennis simuleerden om daarmee hun ideologische dwanggedachten aan anderen te kunnen opleggen. In *Rajok* rekent de componist met hen af, gelukkig zonder daarmee zijn geloof in de musicologie helemaal te verliezen. De

musicologen van Sjostakovitsj worden dus deels gedefenestreerd, maar deels ook aangepord tot zorgvuldig(er) en geduldig(er) onderzoek. Al was het maar opdat er ooit deugdelijke, waarachtig muzikaal onderlegde teksten over hemzelf geschreven zouden worden. Als we *Testimony* mogen geloven is de componist daar zelf tot aan het einde van zijn leven vruchteloos naar op zoek geweest. Maar, mógen we *Testimony* wel geloven? Dat is de eerste vraag.

TESTIMONY

LEUGENS EN (HALVE) WAARHEDEN of DE SJOSTAKOVITSJ VAN DE MUSICOLOGEN

*‘De geschiedenis van zijn leven is verworden tot een slagveld. (...)
Velen zijn niet verlegen om leugens te herhalen en die te laten
doorgaan voor vaststaande feiten.’*

– Irina Antonovna Sjostakovitsj²

De Volkov-bom

Toen Dmitri Sjostakovitsj stierf op 9 augustus 1975, gold hij wereldwijd als een trouwe vazal van het Sovjetregime. Volgens getuigen ging het er op zijn begrafenis aan toe zoals in het gedicht dat Marina Tsvetajeva schreef over de teraardebestelling van Poesjkin: er was zo veel officieel eerbetoon dat er nog amper plaats was voor echte vrienden: ‘Kijk, o land, hoe tegen alle geruchten in, de monarch zich om de dichter bekommert! Eer, eer, en nog eer, de hoogste eer, naar de duivel met die eer!’³ Twee jaar voor zijn eigen dood had Sjostakovitsj die tekst zelf getoonzet, redelijk karig, met op de achtergrond wat simulaties van zieltoegende loftrompetjes en treurig getrommel.⁴

Hoe eervol Sjostakovitsj tijdens zijn leven daadwerkelijk bejegend werd, zal verderop nog moeten blijken. Maar in 1975 bestond er in de officiële publieke opinie alvast weinig twijfel over zijn status. In een officieel in memoriam werd hij – de componist van onder andere vijftien symfonieën, evenveel strijkkwartetten, een resem filmpartituren, een magistrale opera en tientallen liedercycli, klavierstukken en kamermuziekwerken – ‘een trouwe zoon van de Communistische Partij’ genoemd, een ‘toegewijd burger-kunstenaar die in zijn muziek de idealen van het socialistisch humanisme en internationalisme bevestigde’.⁵ Geen wonder natuurlijk. Was Sjostakovitsj in 1960 niet toegetreden tot de partij, en had hij niet gezeteld in talloze officiële raden en organen, soms zelfs als voorzitter? Had hij, dankzij de staat, het laatste deel van zijn leven niet comfortabel kunnen doorbrengen, al was het dan vaak in ziekenhuizen voor hooggeplaatste apparatsjiks? Had hij er niet voor ge-